

Борис Вальх як териолог, музеолог та знавець фауни сходу України

Ігор Загороднюк

Національний науково-природничий музей НАН України (Київ)
e-mail: zoozag@ukr.net; orcid: 0000-0002-0523-133X

ZAGORODNIUK, I. Borys Valkh, a mammalogist, museologist and expert of the fauna of eastern Ukraine. — An essay on Borys Sergiyovich Valkh (1876–1952), the famous zoologist who studied vertebrates of eastern Ukraine. Having specialized in medicine and zoonotic monitoring, Borys Valkh also worked in fields of pest monitoring (Plant Protection Station) and nature conservation (at the Committee for the Protection of Natural Monuments). Paying attention to various groups of animals, including insects and birds, the researcher paid much attention to the mammal fauna and had special publications on pest rodents, the mound-building mouse, and Russian desman. The researcher gave a significant role to zoological collections and the development of museum work, was the organizer and head of Bakhmut Museum of Local Lore.

Біографічні деталі

Борис Сергійович Вальх народився 27 листопада 1876 р. у с. Введенське Бахмутської округи Харківської губ. (= с. Новобахмутівка Ясинуватського району Донецької обл.) у сім'ї дворянина-домовласника. Закінчив Павлоградську гімназію, у 1896 р. вступив до Харківського університету на медичний факультет, паралельно навчався на природничо-історичному відділенні фізико-математичного факультету. Протягом 1910–1912 р. стажувався у Харкові. Згодом як медик направлений у Бахмут, пізніше Маріуполь. Працював у Швеції та Бухарі. У 1921 р. він повертається у Бахмут, де створює краєзнавчий музей і стає першим його директором (1923–1925).

Надалі й до 1937 р. Б. С. Вальх працював на Артемівській станції захисту рослин і в медичній клініці. Рятуючись від сталінських репресій, у 1937 р. разом з сім'єю переїхав у Туркменістан, де очолив Юлотанську тропічну станцію (боротьба з малярією). Повернувся до Бахмута у 1941 р., перед війною. Працював головним лікарем. Помер 12.04.1942 у Артемівську (Бахмуті). Похований на території лікарні.

Рис. 1. Борис Вальх, фото 1927 р., з архіву автора. Це фото автором вміщено у статті пам'яті Б. Вальха (Загороднюк & Пархоменко 2018) та у статті про дослідника у Вікіпедії.

Ключові доробки в галузі теріології

Дослідження Бориса Вальха стосувалися багатьох груп тварин. Будучи зоологом, насамперед орнітологом і ентомологом, і працюючи в системі захисту рослин та в епідеміології, він незмінно приділяв увагу й ссавцям.

Значною мірою це слідувало як із його задач по станції захисту рослин, так і з його мисливського досвіду (хоча надавав він перевагу полюванню по перу), а також і задачами розвитку експозиції краєзнавчого музею, яким він опікувався. Окрім того, його син Сергій багато уваги приділяв вивченню дрібних ссавців, що також позначалося на увазі до теріофауни. Врешті, дослідник переймався питаннями охорони природи, і тому звертав увагу на місцеві раритети, зокрема на стан популяції хохулі на Дінці.

Власне, все це й визначило спектр його публікацій, першою примітною з яких став огляд і прогноз масових пошестей мишовидих гризунів, супроводжений першою для регіону й загалом фауни України таблицею для визначення видів (Вальх 1914). Ще однією дуже важливою працею став опис нового для фауни регіону, а врешті й для науки виду мишей, названого Борисом Сергійовичем на честь сина, що здобув його і зробив перші робочі його описи — миші курганцевої, *Mus sergii* (= *Mus spicilegus*) (Вальх 1927). Цим описом було покладено край тривалій суперечці про те, чи є одним видом дикі «польові» миші, і показано відмінності «простих» екзантропних хатніх мишей та диких курганцевих мишей, що підтвердили й подальші дослідження (Мигулін 1937). І третьою важливою теріологічною працею Б. Вальха стала його стаття про стан популяції хохулі на Дінці (Вальх 1928).

У ході досліджень була зібрана велика зоологічна колекція (опудала дрібних ссавців, птахів, препарати змій, жаб, колекція ентомофауни), яка була пізніше передана Азербайджанській академії наук. Опудала птахів були передані до Артємівського краєзнавчого музею. Теріологічні колекції його і сина Сергія опинилися в Зоологічному музеї АН УРСР, врешті в ННПМ; детально їх описано в окремій праці (Загороднюк & Пархоменко 2018). Аналіз цих колекцій засвідчує, що переважна більшість зразків зібрана в окол. рідинного маєтку на хут. Голи-Могили в Бахмутському районі. Проте частина зборів, зокрема й типова серія миші курганцевої, зібрані на Маріупольщині, де Вальхи бували часто (рідинні місця дружини Вальха).

Непрямі дані свідчать, що у період його вимушених мандрів, який охоплював 1930–1941 рр. і стосувався епідеміологічного моніторингу території і роботи у відповідних службах у Грузії, Азербайджані та Туркменістані, він продовжував не тільки спостереження за фауною, але й збір матеріалів, а також, як припускає автор, і підтримку експедицій з України, матеріали яких за місцями й роками збору збігаються з вальховими мандрями (поїздки Ізотова та ін. співробітників Зоологічного музею АН УРСР у 1938–1939 рр. до Йолетена, Мари, де була протималарійна станція та ін. місць).

Рис. 2. Фото Бориса Вальха, передане онукою Олімпіадою Сергійовою Грищенко до Бахмутського краєзнавчого музею. Фото зроблено в Туркестані, власне у Бухарі в 1918 р., де сім'я мешкала до початку погромів і де родина втратила дружину Вальха, після чого Борис Сергійович до кінця життя сам опікувався трьома дітьми (Наталія 1904 р. н., Сергій 1905 р.н., Ігор бл. 1908 р.н.).

Чесноти, захоплення, суспільна робота, відзнаки

Борис Вальх працював на стику зоології, захисту рослин та епідеміології, був провідним фахівцем у контролі чисельності господарсько-важливих груп гризунів і комах та епідеміологом, а одночасно й природоохоронцем. Як природоохоронець брав найактивнішу участь в організації заповідних об'єктів південного сходу України, зокрема причетний до створення 1927 р. на Донеччині таких заповідників, як Кам'яні Могили та Білосарайська коса. Попри це, насамперед він був епідеміологом і лікарем.

Борис Сергійович був мисливцем, щороку бував на полюваннях, а особливо цінував і завжди утримував вдома мисливських псів. Він був знаним орнітологом і автором значної кількості спеціальних орнітологічних публікацій, зокрема й оглядів орнітофауни Катеринославської губернії.

Окрім всього іншого, Бориса Вальха часто згадують як визначного музеолога, засновника краєзнавчого музею в Бахмуті (на той час центрі регіону, якому підпорядковувалися і Юзівка (= Донецьк), і Луганське, і Старобільськ, і Сватове) і як розбудовника системи природничих музеїв на сході України.

Відомими є участь і виступ Вальха на першій губернській конференції політосвітніх органів Донбасу, що відбулася у Бахмуті 11–15 січня 1922 р. Його доповідь про стан музейної, виставкової та екскурсійної справи в регіоні захопила багатьох і мала значний і тривалий розголос, що вплинуло на посилення позицій краєзнавчих музеїв. Того ж 1922 р. у Бахмуті за його найактивнішої участі започатковано краєзнавчий музей, і в основу експозиції лягли, поміж інших, особисті експонати лікаря. Цей музей отримав назву «Артемівський окружний музей імені товариша Артема» і почав діяти у грудні 1923 року. Борис Вальх передав до музею 133 експонати із власної колекції, а за рік долучив до музейного зібрання ще 330 експонатів.

Його онук Борис Сергійович Вальх (молодший) значною мірою повторив професійні інтереси діда: став також епідеміологом і таксидермістом, створив маленький зоологічний музей, зразки з якого згодом було передано до інших музеїв (деталі тут: [Загороднюк & Пархоменко 2018](#)).

У 2007 р. з нагоди 130-річчя від дня народження Б. С. Вальха, у м. Дніпропетровськ започатковано Вальхівські читання, присвячені вивченню птахів степового Подніпров'я. У пам'ять про дослідника написано декілька статей (Шакула & Сіренко 2007; Принь 2012 та ін.), долучився до таких досліджень й автор, з увагою до теріологічних досліджень (Загороднюк 2015; Загороднюк & Пархоменко 2018). 2022 р. планується відкриття меморіальної дошки у місці поховання Бориса Вальха, яке стало відомо тільки тепер.

Автор дякує О. Приню, І. Корнацькому та родині Вальха (онукам Борису й Олімпаді, правнуку Сергію) за сприяння у зборі матеріалів про дослідника.

Література

- Вальх, Б. С. 1914. Къ вопросу объ ожидаемомъ нашествіи мышей и мѣрахъ къ их уничтоженію (съ определительной таблицей). *Бюллетень о вредителяхъ сельскаго хозяйства и мѣрахъ борьбы съ ними*. Харьков, № 2: 33–44.
- Вальх Б. С. 1927. О новом виде мыши (*Mus sergii* sp. nova). *Труди Харківського товариства дослідників природи*, **50** (2): 49–50.
- Вальх, Б. С. 1928. Выхухоль в Сребрянском лесном массиве Артемовского округа. *Український мисливець та рибалка* (Харків), № 4: 19–21.
- Загороднюк, І. 2018. Борис Вальх як дослідник ссавців (сторінки з історії розвитку зоології на сході України). В кн.: Чегорка, П. (ред.). *Птахи степового Придніпров'я (Матеріали Третіх Вальхівських читань)*. Дніпро, 4–7.
- Загороднюк, І., В. Пархоменко. 2018. Борис Вальх та розвиток зоології й музеології на сході України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія*, **31**: 72–98. <http://doi.org/10.26565/2075-5457-2018-31-8>
- Мигулін, О. 1937. О Курганчикова миша (*Mus sergii* Valch) як вид. *Збірник праць Зоологічного музею*, **20**: 115–120.
- Принь, М. О. 2012. Створення та діяльність Артемівського окружного музею в 1920-х на початку 1930-х років. *Актуальні питання історії науки і техніки: Матеріали 11-ї Всеукраїнської наукової конференції*. Центр пам'яткознавства НАН України, Київ, 81–84.
- Шакула, О. А., В. О. Сіренко. 2007. До ювілею зоолога та лікаря-епідеміолога Бориса Сергійовича Вальха. *Птахи степового Придніпров'я: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали Перших Вальхівських читань*. Дніпропетровськ, 4–7.

ЗАГОРДНЮК, І. Борис Вальх як теріолог, музеолог та знавець фауни сходу України. — Нарис про найвідомішого зоолога-«хребетника» сходу України — Бориса Сергійовича Вальха (1876–1952). Маючи основною спеціальністю медицину і моніторинг зоонозів, Борис Вальх працював також у системі моніторингу шкідників (Станція захисту рослин) та охорони природи (в комітеті з охорони пам'яток природи). Приділяючи увагу різним групам тварин, включно з комахами й птахами, дослідник належну увагу приділяв теріофауні й мав спеціальні публікації про шкодочинних гризунів, курганцевих мишей та хохуль. Значну роль дослідник приділяв зоологічним колекціям і розвитку музейної справи, був організатором і завідувачем Бахмутського краєзнавчого музею.